

yetiştiren Acemi Ocağı'nın teşkilâtından bahsetmektedir. Bu cilt yayımlandığı yıl, yeniçeri kıyafetleriyle silâhlarını ihtiva eden albüm şeklinde bir mecmua ile birlikte Fransızca olarak Paris'te de neşredilmiştir (*Etat militaire ottoman depuis la fondation de l'Empire jusqu'à nos Jours*, 1882). *Târîh-i Askerî-i Osmânî*'nin II. cildi Nizâm-ı Cedîd ve Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye'nin teşkilâtlarına (İÜ Ktp., TY, nr. 4178), III. cildi ise Sultan Abdülmecid dönemindeki Osmanlı askerî teşkilâtına dairdir (İÜ Ktp., TY, nr. 6127). 2. *Târîh-i Askerî Hulâsası* (İstanbul 1291, 1311). XVI. yüzyıl sonuna kadar devletler arasındaki meşhur savaşlara ve askerî düzenlemelere dair bir eserdir. 3. *Ma'lûmâtü'l-kâfiye fî memâlik-i'l-Osmâniyye* (İstanbul 1289). Osmanlı Devleti'nin kara ve deniz kuvvetlerine, vilâyetlerine, dağlarına, nehirlerine, halkına, ürünlerine, yollarına ve bazı devlet ricâline dair ansiklopedik bir eserdir. Sultan Abdülaziz zamanında askerî idâde ders kitabı olarak okutulmuştur.

Cevad Paşa 1879'dan itibaren tarih, matematik, sanayi ve ahlâkla ilgili yazılar yazdığı ve ancak yirmi dört sayı yayımlayabildiği *Yâdigâr* adlı bir dergi çıkarmıştır. Ayrıca şu eserleri de kaleme almıştır: *Riyâziyenin Mebâhis-i Dakîkası*; *Kimyânın Sanâiye Tatbîkîni Hâvi Mebâhis-i Müfide* (İstanbul 1295); *Semâ yahud Kozmografya* (İstanbul 1296), *Telefon*.

BİBLİYOGRAFYA:

BA. *Sicill-i Ahvâl Defterleri*, nr. 2, s. 1006 vd.; BA. *İrâde-Dâhiliyye*, nr. 43, 432, 440; Osman Nuri, *Abdülhamid-i Sânit ve Devr-i Saltanatı*, İstanbul 1327, II, 598-607; *Osmanlı Mülâkâtı*, III, 43; Babinger (Üçok), s. 415-416; İbnülemin, *Son Sadrazamlar*, III, 1473-1534; Karal, *Osmanlı Tarihi*, VIII, 297-298; M. Tayyib Gökbilgin, "Cevad Paşa", *İA*, III, 111-113; Cavid Baysun, "Djavad Pasha, Ahmad", *EI*² (İng.), II, 502; *TA*, X, 263-264.

ABDÜLKADİR ÖZCAN

el-CEVÂHİR

(الجواهر)

Tantâvî Cevherî'nin
(ö. 1940)

Kur'an-ı Kerim tefsiri.

Kur'an-ı Kerim'i başta müsbet ilimler olmak üzere çeşitli ilimlerdeki esaslar, nazariyeler ve gelişmeler çerçevesinde tefsir eden Tantâvî, eserinin mukaddimesinde ve çeşitli yerlerinde kendisini böyle bir tefsir yazmaya sevkeden âmil-

leri açıklarken kâinattaki hârikulâde nizam ve güzelliklere fitrî bir ilgi duyduğunu, müslüman âlimlerin eserlerinde bu hususlara önem vermediklerini, onların daha çok fıkıh ilmi üzerinde durduklarını ve bu konuda pek çok eser yazdıklarını söyler. Kur'an-ı Kerim'de ahkâm âyetlerinin sayısının 150 civarında olduğunu belirten Tantâvî buna karşılık hemen her sûrede kâinatı, canlı cansız varlıkları ve çeşitli yönleriyle insanı ele alan pek çok âyet bulunduğunu, hatta bunlardan 750'sinin bu konulara açıkça yer verdiğini, bu durum karşısında müslümanların fıkıh ilminde çok şey bildikleri halde pozitif ilimlerde cahil kalmalarının aklen ve dinen izah ve tasvip edilemeyeceğini ortaya koyar (meselâ bk. *el-Cevâhîr*, "Muḥaddime", I, 2-3; II, 203, 207; XV, 53 vd.) ve eserinde bütün ilimleri mezcetmeye, din ile ilmin birbirine zıt olmadığını anlatmaya çalıştığını belirtir.

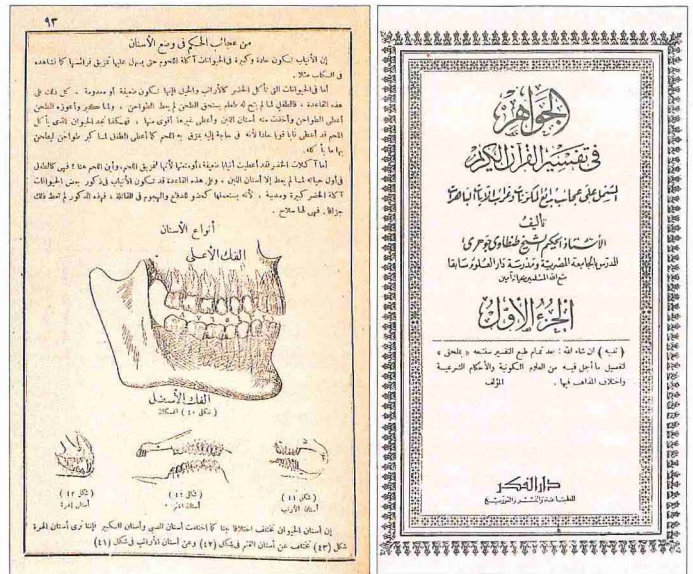
Tantâvî eserinde sûreleri bölümlere ayırır ve bu bölümlerdeki âyetleri önce dirâyet tefsirlerindeki anlayış ve metodun dışına çıkmadan muhtasar bir şekilde tefsir eder. Daha sonra tefsir ettiği bazı lafızlar münasebetiyle "letâif" adını verdiği (el-Laṭifetü'l-ülâ, el-Laṭifetü's-sânî... gibi) başlıklar altında faydalı gördüğü meselelere herhangi bir ilgi kurmadan geçer, âyetlerden aldığı ilhamla çeşitli konularda geniş bilgiler verir. Yeri geldikçe Doğu ve Batı âlimlerinin fikirlerinden, Tevrat ve İncil'den, özellikle Barnaba İncil'nden nakillerde bulunur. Tantâvî, cemiyetin ıslahı, bid'at, hurafe ve taklitle mücadele konularında Muhammed Abduh'un yolunda yürümüşür. *el-Cevâhîr* ayrıca çeşitli resimler,

haritalar ve şekillerle istatistikî bilgileri ihtiva eden bir ansiklopedi görünümünde olup belki de dünyada ilk resimli tefsir kitabı olma özelliğini taşımaktadır.

Tantâvî *işârî tefsir** ekolünün bazı temsilcilerinin tasavvufî tefsirde yaptıklarını ilmi tefsirde tek başına yapmış, Kur'an'ın ilmi ve kevnî i'câzını geniş olarak belirtmeye çalışmış ve bunda bir ölçüde başarılı da olmuştur. Ancak eser tefsir ilmi sahasında hiç kimsenin uygulamadığı metodundan dolayı bazı tenkitlere uğramış, Fahreddin er-Râzî'ye yöneltilen tenkitlere Tantâvî de mârûz kalmıştır. Nitekim M. Reşid Rızâ, "Fahreddin er-Râzî'nin tefsiri için onda tefsirden başka her şey vardır denilmiştir. Gerçekte bu değerlendirme onun eserinden çok bu tefsir için uygundur" demektedir, içinde tefsirle ilgili olmayan bilgiler bulunduğunu ve Kur'an'ın anlaşılması konusunda ona güvenilemeyeceğini belirtmektedir (*el-Menâr*, XXX, 515-517). Mâlik b. Nebî de eserin belli bir metodunun bulunmadığını söyler (*Kur'an-ı Kerim Mucizesi*, s. 21).

el-Cevâhîr'e yöneltilen tenkitlerin hareket noktası, metodunun klasik tefsir metodlarına uymamasıdır. Bu eserin ilmi tefsir ekolünün ilk tefsiri olduğu göz önüne alınırsa bu konuda gösterilen hassasiyeti tabii karşılamak gerekir. Âyetlerin müsbet ilimlere işaret eden yönlerini ayrıntılı bir şekilde ortaya koyması ve ilmi tefsir hareketinin kendisiyle bir ekol hüviyeti kazanması sebebiyle *el-Cevâhîr*'in tefsirler arasında önemli bir yere sahip bulunduğu kabul edilmelidir. Halen İran'da en çok okunan tefsirlerden biri olduğu bilinen eser, 1922'den

el-Cevâhîr'in
I. cildinin
iç kapığı ile
resimli
bir sayfası

1925'e kadar aralıksız devam eden bir çalışma sonunda tamamlanmış ve 1351-1352'de (1932-1933) Kahire'de yirmi beş cilt halinde basılmıştır. Tantâvî daha sonra eserine *Mülhaku'l-Cevâhir fî tefsîri'l-Ḳur'ân* adıyla bir cilt daha eklemiş ve bu cilt de basılmıştır (Kahire 1354/1935).

BİBLİYOGRAFYA :

Tantâvî Cevherî, *el-Cevâhir*, Kahire 1351-54/1932-35, I-XXVI; Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, Kahire 1372-73/1953, I, 567-568; M. Hüseyin ez-Zehabî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessîrîn*, Kahire 1381/1961-62, III, 171-185; Mâlik b. Nebî, *Kur'an-ı Kerîm Mucizesi* (trc. Ergun Göze), İstanbul 1969, s. 21; Bilmen, *Tefsir Tarihi*, II, 783-784; Abdülazîz Câdû, *eş-Şeyh Tantâvî Cevherî*, Kahire 1980, s. 38-39, 55-64; Celal Kirca, *Kur'an-ı Kerîm ve Modern İlimler*, İstanbul 1981, s. 231-238; Abdülmecid Abdüsselâm el-Muhtesib, *İtticâhâtü't-tefsîr fi'l-âsri'r-râhin*, Amman 1402/1982, s. 272-277; Ali Şevâh İshak, *Mu'cemü muşannefâtü'l-Ḳur'ânî'l-Kerîm*, Riyad 1403-1404/1983-84, III, 54; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, Ankara 1988, II, 436-459; *el-Menâr*, XXX, Kahire 1348, s. 514-517.

CELAL KIRCA

CEVÂHİR BEDESTENİ

Fâtih Sultan Mehmed tarafından yaptırılan, İstanbul'da Büyük Çarşı'nın etrafında olduğu iki büyük bedestenden biri (bk. BEDESTEN; BÜYÜK ÇARŞI).

CEVÂHİRÜ'L-AKÂİD

(bk. el-KASİDETÜ'n-NÜNİYYE).

CEVÂHİRÜ'L-EBRÂR

(جواهرالابرار)

Hâzinî'nin Ahmed Yesevî ve Yeseviyye tarikatı hakkındaki temel eseri.

III. Murad'a (1574-1595) takdim etmek üzere kaleme alınan eserin tam adı *Cevâhirü'l-eberrâr min emvâci'l-bihâr*'dir. Müellif eserin mukaddimesinde kendi künyesini Sultân Ahmed b. Mevlânâ Mahmûd b. Sultân Hacı Şâh el-Kureşî sümme'l-İskenderî el-Mâverâünnehrî eş-şehîr bi-Hâzinî şeklinde kaydetmiştir. Kaynaklarda eser ve müellifi hakkındaki bilgi yoktur. Ancak *Cevâhirü'l-eberrâr*'ın muhtevalarından, Hâzinî'nin Orta Asya'da tasavvuf hareketinin çok etkili olduğu bir dönemde yetiştiği, daha on iki yaşlarında iken yaşadığı bir cezbe halinden sonra Yesevî şeyhlerinden Seyyid Man-

sûr Kaşıkırâs'a intisap ettiği, evliya menkıbelerini severek okuduğu, on dokuz yaşında sülûkünü tamamlayarak icâzet aldığı anlaşılmaktadır. Daha sonra şeyhinden menâkıbnâme yazma izni aldığı söyleyen Hâzinî Mâverâünnehr bölgesinden ayrılp II. Selim devrinde İstanbul'a gelmiş, III. Murad devrinde mutasavvıflara verilen değeri görünce padişaha takdim etmek üzere eserini kaleme almıştır.

Cevâhirü'l-eberrâr, Orta Asya Türk dünyasının en büyük velisi Ahmed Yesevî'nin hayatı, şahsiyeti ve menkıbeleriyle kurucusu olduğu Yeseviyye tarikatının tarihi, âdâb ve erkânı hakkında en eski ve orijinal bilgileri ihtiva eder. Bilinen tek yazma nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde (TY, nr. 3893) bulunan eser, Mahmûd b. Hasan b. Şeyhî en-Nakşibendî tarafından Rebîülevvel 1002 (Aralık 1593) tarihinde istinsah edilmiştir. Muhtemelen oldukça yıpranmış bir durumda olduğundan sonradan varakların çerçeve kısmı kesilerek metin kısmı çıkarılmış ve hazırlanan başka bir çerçeveye yerleştirilerek yeniden ciltlenmiştir. Bu işlem sırasında varakların sırası yer yer karıştırılmış, eseri keşfeden Fuat Köprülü varaklara sayfa numarası vermiştir. 342 sayfadan meydana gelen *Cevâhirü'l-eberrâr*'ın 222. sayfaya kadar olan kısmı Türkçe, devamı Farsça'dır.

M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* adlı kitabının Ahmed Yesevî'nin hayatı ve Yeseviyye tarikatı ile ilgili bölümünü, önemini özellikle vurguladığı bu eserdeki bilgiler çerçevesinde ele almıştır. Köprülü'nün adı geçen eserinin ilk basımı sırasında (İstanbul 1919) Hâlis Efendi Kütüphanesi'nde bulunan *Cevâhirü'l-eberrâr*, daha sonra bu kütüp-

hane ile birlikte İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ne intikal etmiştir. Köprülü'nün vefatından sonra eserinin 3. basımına (Ankara 1976) yapılan dipnot ilâvelerinde *Cevâhirü'l-eberrâr*'ın yanlış olarak Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunduğu belirtilmesi (s. 368) esere ulaşılmasını imkânsız kılmış, bunun sonucu olarak da Ahmed Yesevî ve Yeseviyye hakkında çalışma yapan bütün araştırmacılar Köprülü'nün verdiği bilgilerle yetinmek zorunda kalmışlardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Hâzinî, *Cevâhirü'l-eberrâr min emvâci'l-bihâr*, İÜ Ktp., TY, nr. 3893; Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, İstanbul 1919 — Ankara 1976, s. 368-369.

NİHAT AZAMAT

el-CEVÂHİRÜ'L-HİSÂN

(الجواهر الحسان)

Ebû Zeyd es-Seâlibî'nin (ö. 875/1470)

Kur'an tefsiri

(bk. SEÂLİBÎ, Ebû Zeyd).

CEVÂHİRÜ'L-KELÂM

(جواهر الكلام)

Eş'arî kelâmcılarından

Adudüddin el-İcî'nin

(ö. 756/1355)

kelâma dair muhtasar eseri.

Müellifin talebelerinden İlhanlı Veziri Gıyâseddin Muhammed b. Reşîdüddin adına kaleme alınan risâle bir giriş ve üç bölümden oluşur. Kelâm ilminin tarifi, bilginin tanımı, kısımları, *nazar**la ilişkisi ve delilin çeşitlerine ayrılan girişten sonra birinci bölümde felsefenin mantık ve fizik (tabiiyyât) alanlarına giren şu konulara yer verilmiştir: Vücut-adem, mâhiyet-ma'dûm, vücûb-imkân, kıdem-hudûs, vahdet-kesret, illet-ma'lûl, araz ve çeşitleri, cevher ve cisimlere dair hükümler, felekler, unsurlar, arz, mürekkebat, nefis, akıl, cin ve şeytan. İkinci bölümde Allah'ın varlığı, selbî ve sübûtî sıfatları, kulların fiilleri, vücûb alellah, Allah'ın fiilleri ve isimleri gibi konular işlenmiştir. Üçüncü bölümde nübüvvet, Hz. Muhammed'in peygamberliği, mucize, nübüvveti inkâr eden Brahmanizm'in reddi, peygamberlerin mâsum oluşu, tafdîl, kerâmet, âhiret halleri, cennet, ceennem ve iman bahisleri incelenmiştir. Eser imâmet konusu ile son bulmaktadır. Bu konular genellikle kelâmcılarla filozofların görüşleri dikkate alınarak kısaca anlatılmış, benimsenen görüşlerin

Cevâhirü'l-eberrâr'ın ilk sayfası (İÜ Ktp., TY, nr. 3893)